

wellicht arbeid onder randkerkelijken zou noemen, en met parochiewerk, onder meer in de Limburgse mijnstreek (Stadbroek-Overhoven bij Sittard). Vermeldenswaard is dat de literator Jacques Schreurs MSC zijn ervaringen als kapelaan in die gemeenschap verwerkte in *Kroniek eener parochie*, dat later voor de televisie bewerkt werd onder de titel *Dagboek van een herdershond*. (321) Hij is niet de enige MSC-er die een eervolle plaats inneemt in de geschiedenis van het Nederlandse geestesleven. Als zodanig kunnen, bij voorbeeld, ook worden genoemd Simon Jelsma met onder meer zijn Pleinpreken en Koos Bomhoff, die na zijn uittreden uit de congregatie hoogleraar literatuurwetenschap in Leiden werd. Het is typerend voor de optiek waaruit dit boek geschreven is dat beide cultuurdragers, ofschoon zij de MSC-organisatie de rug toekeerden, zeer positief worden beoordeeld. Evenzeer typerend is dat spanningen, zoals met seculiere kerkelijke gezagsdragers in Nederland (met name over jurisdictieproblemen) en onderling binnen de congregatie, zoals tussen paters en broeders (de onmisbare handwerkers in een missiegebied!) niet met de mantel der liefde worden bedekt. Ik vraag mij overigens af of de schrijfster waar zij dit soort aangelegenheden behandelt de kennis van zaken van haar lezers soms niet overschat. Wie zou tegenwoordig nog weten dat 'bineren' (331) betekent dat een priester tweemaal op één dag voorgaat in de eucharistie?

Een meer fundamenteel bezwaar dat ik tegen dit boek heb, betreft de indeling. De schrijfster heeft gekozen voor een thematische behandeling waarbij ieder onderwerp op zijn beurt achtereenvolgens van de eerste tot de laatste fase wordt besproken. Ik denk dat een meer chronologische benadering het boek leesbaarder en vooral hanteerbaarder had gemaakt. Ook mis ik in deze goed verzorgde en geïllustreerde uitgave een register op de behandelde onderwerpen. Niettemin betuig ik graag grote waardering voor een gedegen en goed leesbare bijdrage tot de Nederlandse kerkgeschiedenis.

Ph. M. Bosscher

J. Loots, *Voor het volk, van het volk. Van districtenstelsel naar evenredige vertegenwoordiging* (Dissertatie Nijmegen 2004, De natiestaat, politiek in Nederland sinds 1815; Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2004, 287 blz., €29,90, ISBN 90 284 2027 4).

De grondwetsherziening van 1917 bracht invoering van het algemeen mannenkiesrecht en gelijkstelling van bijzonder met openbaar onderwijs. Deze twee essentiële wijzigingen hebben zozeer de aandacht (gehad) dat de verandering van het kiesstelsel wat terloops als een bijproduct van het algemeen kiesrecht een vermelding heeft gekregen. Evenredige vertegenwoordiging leek als vanzelfsprekend bij het algemeen kiesrecht te behoren. Jasper Loots beschrijft de kronkelige weg van het meerderheidsstelsel naar de evenredige vertegenwoordiging gedurende een kleine zeventig jaar. Anders dan de ondertitel zou doen verwachten, loopt zijn studie door tot in deze tijd.

Thorbecke, de geestelijke vader van de kieswet van 1851, zag het liefst zo groot mogelijke kiesdistricten. Daar zou het algemeen belang eerder worden gediend dan in kleine. Hij sprak in dit verband van een groot beginsel. In de praktijk werkten de politici liever met kleine, enkelvoudige districten en dan zo samengesteld dat de eigen richting de afgevaardigde kon (blijven) leveren. De eerste decennia gingen de vierjaarlijkse discussies over de districten niet over het stelsel, maar over de wijze van samenstellen van de districten. Het meerderheidsstelsel was tot de jaren zeventig alleen onderwerp van een academisch debat. Daarna zien Kuiper en Domela Nieuwenhuis en ook Schaepman er een mogelijkheid in om toegang tot de natie te

krijgen. Maar als die is verkregen doordat het kiesrecht aan het einde van de negentiende eeuw danig is uitgebreid, voldoen de districten weer en hoort men de heren er niet meer over. Het ging duidelijk niet om een groot beginsel, maar om de zetels. Dit belang bepaalde de houding van de verschillende partijen. Evenredige vertegenwoordiging leek onlosmakelijk verbonden met partijvorming. Als ten slotte het algemeen kiesrecht onvermijdelijk is, blijken juist de aanstaande verliezers, de liberale groeperingen, in de evenredige vertegenwoordiging nog het enige heil te zien. Als alle verstandige mensen van het gehele land werden bijeengeteld, dan was een aantal zetels nog haalbaar.

Het nieuwe kiesstelsel paste bij de partijvorming, maar was tegelijkertijd een bedreiging voor een straf geleide partij en haar leider. Het subamendement-Albarda zorgde ervoor dat voorkeurstemmen de plannen van de partijleiding niet gemakkelijk konden bederven. Niet de kiezer, maar de partij maakte uit wie afgevaardigde werd. Verhoging van de kiesdrempel repareerde vervolgens het euvel van te veel en te kleine partijen. De evenredige vertegenwoordiging bleef onderwerp van kritiek en discussie.

Om enige ordening aan te brengen in de gang van zaken bij het kiesstelsel, gebruikt de schrijver de twee soorten representatie die F. R. Ankersmit (*BMGN*, CII (1987) 358-379) onderscheidt, de mimetische en de esthetische. Bij de mimetische representatie vormen de afgevaardigden een afspiegeling van de bevolking. Bij de esthetische vormt de afgevaardigde min of meer zelfstandig een mening. Loots gebruikt alleen Ankersmits terminologie, zonder in te gaan op diens daarbij gevoegde beschouwingen. Volgens Ankersmit schiet de mimetische zienswijze tekort en is alleen de esthetische acceptabel. Loots ziet de representatiegedachte van de esthetische overgaan naar de mimetische. Of, zoals de titel van het boek kort en mooi aangeeft, van vóór naar ván het volk.

Na de invoering van de evenredige vertegenwoordiging komt er eigenlijk een onderwerp bij als de schrijver ingaat op de veranderende partijstructuur. De liberale partijen en de CHU hechtten vanouds aan de zelfstandigheid en het eigen oordeel van de afgevaardigde. De ARP en de SDAP hadden een hechte partijstructuur en een leider die volgzzaamheid eiste. Daartussenin bevonden zich de katholieken met losse, meer vrijblijvende bindingen.

Loots gaat na hoe de ijzeren wet van de oligarchie van Robert Michels gold voor een partij met een tijdens de invoering van de evenredige vertegenwoordiging al hechte structuur. Die wet houdt in dat elke organisatie haar eigen elite voortbrengt en dat de macht van die elite berust op haar vermogen tot organisatie. Het was Troelstra al niet bevallen dat Michels zijn SDAP als object had genomen voor zijn ijzeren wet... En nu kiest de schrijver van deze dissertatie die partij opnieuw. De evenredige vertegenwoordiging bleek, zoals de schrijver het noemt, een godsgeschenk voor de partij te zijn. In plaats van de organisatie via de districten kwam die van het ledental.

De recensent mag natuurlijk nooit geheel tevreden zijn. Vandaar nog enige kanttekeningen. In de negentiende eeuw werd een heer niet bij de voornaam genoemd, ook niet altijd door zijn echtgenote. Loots doet dat soms wel. Zo leren wij bijvoorbeeld achteraf Willem tegen Wintgens (46) en Jan Albert tegen Van Gilse (59) zeggen. In Nijmegen zal men wel rustig mogen vinden dat Schaepman 'nimmer om grote woorden verlegen' was (54), maar of de katholieke afgevaardigden het districtenstelsel halverwege de negentiende eeuw werkelijk vervloekten (55), waag ik te betwijfelen. Die van boven de rivieren zullen er overigens niet gelukkig mee zijn geweest, maar dat gold niet voor de afgevaardigden uit Brabant en Limburg.

Voor het volk, van het volk is aangenaam leesbaar en brengt een goede ordening in de wisselende inzichten tot 1917. Het boek laat ook goed zien hoe er daarna steeds kritiek is geweest op het stelsel. Het is een welkome bijdrage aan de parlementaire geschiedenis in ruime zin. Nuttig is

de verklarende begrippenlijst. Onbekend is mij of Loots' dissertatie een rol heeft gespeeld bij de beschouwingen over het kiesstelsel in de laatste tijd. Mocht dit niet het geval zijn geweest, dan bij deze van harte aanbevolen voor bij een volgende gelegenheid.

J. J. Huizinga

C. B. Scallen, *Rembrandt, reputation, and the practice of connoisseurship* (Amsterdam: Amsterdam university press, 2004, 416 blz., €47,50, ISBN 90 5356 625 2).

Historici zijn zich sinds de Tweede Wereldoorlog ervan bewust geworden dat hun vakbeoefening ondanks de wil objectiviteit na te streven onwillekeurig een element van subjectiviteit in zich draagt. Het geloof in het zuivere positivisme is sinds de aandacht, die Jan Romein vroeg voor de geschiedenis van het vak niet meer goed mogelijk. Maar de kunsthistorici zijn pas enkele decennia bezig met het werk van hun voorgangers. Het boek van Catherine Scallen over de ontwikkeling van de reputatie van Rembrandt tussen 1870 en 1935 is een buitengewoon leerzame bijdrage aan de geschiedenis van de kunstgeschiedschrijving en kan daarom, gezien de nog steeds voortdurende onderlinge onenigheid onder kunsthistorici over de beoefening van hun vak, van harte aanbevolen worden.

In 1883 waren er volgens kenners ongeveer 350 schilderijen van Rembrandt als zodanig erkend, in 1923 waren het er rond de 700. Deze grote toename kwam voort uit de arbeid van een paar connaisseurs, die werken aan Rembrandt toeschreven en *catalogues raisonnés* opstelden, waarin zijn schilderwerk werd opgesomd en becommentarieerd. Met name Wilhelm (von) Bode, uiteindelijk *Generaldirektor* van de Berlijnse musea, Abraham Bredius, directeur van het Haagse Mauritshuis, Cornelis Hofstede de Groot, aanvankelijk verbonden aan het Mauritshuis en later 'vrij' kunsthistoricus en Wilhelm Valentiner, tenslotte directeur van het Detroit Institute of Arts, leverden vele bijdragen. Zij vormden wat wel een *charmed circle* kan worden genoemd. Met andere woorden zij speelden elkaar de bal toe wat beoordelingen van te waarden schilderijen betrof en wat benoemingen aanging. Zij werkten samen en wanneer een buitenstaander trachtte een andere lijn in de Rembrandtbeschouwingen te trekken, zoals Max Lautner in 1891 deed of in 1923 John van Dyke, stonden zij klaar die in krachtige termen af te wijzen. Want zij hadden in deze jaren talrijke Rembrandts ontdekt en door hun connaisseurschap van een echtheidscertificaat voorzien. De twee tegenstanders vonden het grote aantal Rembrandts zwaar overdreven en gingen daar tegenin. Het probleem daarbij was dat er financiële belangen in het geding waren, vooral van Amerikaanse verzamelaars en kunsthandelaren, die op basis van expertiseverklaringen van dezelfde heren Rembrandts aanschafden. Het gevolg was dat de prijzen enorm stegen en de museumdirecteuren door hun eigen activiteiten nauwelijks meer aankopen konden doen.

Hoe herkenden de deskundigen nu een Rembrandt? Zij zagen hun connaisseurschap als een wetenschappelijke activiteit, waarbij behalve elementen als signaturen, gelijkenis, voorvallen uit het leven van de kunstenaar en zo meer ook een bijna met een religieuze aura omgeven snelle blik van herkenning voldoende was. De grote connaisseurs verzetten zich echter krachtig tegen het expliciet maken van hun criteria. Toen de Italiaan Giovanni Morelli in de jaren zeventig van de negentiende eeuw voorstelde het werk van schilders te determineren door de vorm van oren en andere kenmerken te vergelijken, oogste hij slechts hoon van Bode, hoon met een nationalistisch tintje. De indruk die men van hem krijgt is die van een zelfverzekerde arrogante Pruis, die niemand het licht in de ogen gunde. Dat was ook duidelijk toen Willem Martin in